

Võimalik uus instituut Eesti karistusõiguses – julgestusvangistus

mag. iur. Sten Lind

Riigi karistusvõimu (*ius puniendi*) – õigust tunnistada teatud teod süütegudeks ja näha nende eest ette karistused – põhjendatakse selle vajalikkusega õiguskorra püsimiseks. Seega on karistusõigus sotsiaalse kontrolli osa. Karistamine ei tähenda üksnes riikliku hukkamõistu väljendamist, vaid sellega püütakse teo toimepanijat ühtlasi ühiskonda n-ö tagasi tuua.

Karistusseadustikus (KarS) annab karistamise alused § 56 lg 1, mis sätestab: „Karistamise alus on isiku süü. Karistuse mõistmisel kohtu poolt või määramisel kohtuvälise menetleja poolt arvestatakse kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid, võimalust mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest ja õiguskorra kaitsmise huvisid.“ Seega lähtub karistamine ühest küljest tasumisideest, samas püütakse karistuse abil hoida ära uute karistatavate tegude toimepanemist. Kuna karistamise alus on süü, määrab süü ulatus ka karistuse ülemmäära ning üld- ja eripreventiivseid vajadusi on võimalik realiseerida selle piires. Paraku võib süül rajanev karistus osutada isiku mõjutamiseks ebapiisavaks, nt võib süül põhinev vangistus osutada lühemaks kui ohtlikkusest tingitud vajadus inimest mõjutada. Tulemuseks on see, et isik kannab karistuse ära, kuid sellest hoolimata on alust oodata temalt uute süütegude toimepanemist. Eeskätt raskete kuritegude puhul peab riik leidma olukorrale lahenduse. On väidetud, et kõigis õigussüsteemides leiduvad regulatsioonid kaitsmaks ühiskonda ohtlike “harjumuskurjategijate” või muul sarnasel moel määratletud kurjategijate eest. Erinev on ainult see, kas see toimub monistliku või dualistliku süsteemi raames, ja see, kuhu tõmmatakse proportsionaalsusest tulenev piir.

Lahendusteks on monistliku mudeli puhul see, et karistuse mõistmisel ei lähtuta isiku süüst, vaid ohtlikkusest. Dualistliku mudeli puhul seevastu kohaldatakse täiendavaid meetmeid lisaks karistusele.

Eesti karistusõiguse sanktsioonisüsteem on monistlik ning sanktsioonisüsteemis puuduvad sellised mittekarakteristlikud mõjutusvahendid, mille kohaldamine on tingitud süüdiva isiku kõrgest ohtlikkusest või mis seisnevad tema vabaduse piiramises või vabadusekaotuses ning mida kohaldatakse kõrvuti vangistusega. Tegemist oli reaktsiooniga nõukogude kriminaalõigusele, mis sisaldas tervet rida isiku ohtlikkuse vastu suunatud sanktsioone (nt eriti ohtlikuks retsidivistiks tunnistamine, administratiivjärelevalve jmt). Uue õigussüsteemi loomisel pärast omariikluse taastamist loobuti neist meetmetest, pidades neid demokraatliku õigusriigiga kokkusobimatuteks. Arvestades eespool mainitud väidet, et kõigis õigussüsteemides leiduvad regulatsioonid kaitsmaks ühiskonda ohtlike “harjumuskurjategijate” eest, võib tõdeda, et taoline seisukoht oli liiga resoluutne.

Praeguse seisuga näibki, et suund on võetud dualistlikule süsteemile – Vabariigi Valitsuse 2007.-2011. a tegevusprogrammi¹ (p 15.8.3) ja sellest lähtuvalt ka Justiitsministeeriumi tööplaan² (KPO ül. 27) näevad ette julgestusvangistuse instituudi sisseviimise karistusseadustikku.

Julgestusvangistuse puhul on tegemist karistusõiguse kõige kaugemale mineva mittekarakteristliku meetmega, mille sisuks on isiku – teatud juhtudel eluaegne – kinnipidamine pärast kantud karistuse lõppu isiku ohtlikkuse tõttu. Niivõrd raske meetme puhul on loomulik, et ikka ja jälle on seatud kahtluse alla selle kooskõla põhiõigustega alates inimväärikusest. Seni on valitsev seisukoht siiski see, et riigil on mitte üksnes õigus, vaid ka kohustus sekkuda ohu puhul, et üks kodanik tekitab tõsist kahju teisele kodanikule või teistele kodanikele. Ülekaalukad avalikud huvid kaaluvad üksikisiku vabaduse selles kontekstis üles. Lähtudes eeldustest, et julgestusvangistust kohaldatakse vaid kõige olulisemate õigushüvede (elu, kehaline puutumatuse, seksuaalne enesemääramine jmt) kaitseks ja isikute suhtes, kelle puhul esineb tõsine oht, et ta paneb toime uusi ründeid, on mõistetav soov ja vajadus inimesi selliste rünnete eest kaitsta. Mõneski mõttes on julgestusvangistus sarnane psühhiaatrilise sundraviga, mille puhul on samuti üheks aluseks see, et isik on (toimepandud teost ja vaimsest seisundist tulenevalt) ohtlik endale või ühiskonnale. Ka sundravi korral piiratakse isiku vabadust – vastavalt kas isiku tervenemiseni või ohtlikkuse äralangemiseni. Ravi lõpetamise otsustab kohus (KarS § 86 lg 3). Kui tõdeda, et isiku jätkuv ohtlikkus ei pruugi olla tingitud üksnes tema süüdimatuse tingivast vaimsest seisundist, on järeldus see, et ka teiste samavõrd ohtlike isikute puhul on ühiskonna ohutust tagavad meetmed vajalikud.

Probleeme ja vaidluskohti pakub aga eespool kirjeldatud lähtealuste ellurakendamine. Keerukate küsimuste ees seisavad nii seadusandja kui kohtud. Nimelt vajavad täpsemat määratlemist sellised mõisted, nagu „tõsine oht“, „ülekaalukas huvi“, „rasked kuriteod“. Kerge on nõustuda sellega, et ohtlike kurjategijate suhtes kohaldatav julgestusvangistus on õigustatav ühiskonna ülekaaluka kaitsehuvi. Hulga keerulisem on vastata küsimusele, kes on ohtlik kurjategija ja kust maalt muutub seega ühiskonna kaitsehuvi ülekaalukaks.

Esmalt peab selle küsimuse enda jaoks lahendama seadusandja, kes peab kujundama meetme kohaldamise eeldused (formaalsed kriteeriumid) ning alused (materiaalsed kriteeriumid). Neist esimene tähendab järgmisi küsimusi:

1) kuidas määratleda süütegude ring, mille puhul on julgestusvangistus kohaldatav;

see võib olla määratletud nii sanktsioonis ette nähtud vähima karistuse järgi kui näiteks ka konkreetsete süüteotüüpide esile toomisega.

2) mitu korda (ja kas üldse) peab olema isik eelnevalt karistatud;

regulatsioon võib olla astmestatud

---

¹ Arvutivõrgus: http://www.valitsus.ee/failid/2007_12_20_VV_tegevusprogramm_LOPLIK.pdf

² <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=32913/JM%2Bt%F6%F6plaan%2B2008-3.pdf>

teatud juhtudel on vajalik eelnev karistatus, teatud juhtudel mitte

ka eelnevatele karistustele võib kehtestada konkreetsed nõuded

Nendes määratlustes peaks kajastuma seadusandja õiguspoliitiline otsustus, mis vastab küsimusele, keda näeb seadusandja nende isikutena, keda regulatsioon edaspidi puudutama hakkab. Üldjoontes võib nende isikute ringi visandada kolme tunnuse alusel: 1) korduv 2) raskete 3) vägivallaga seotud süütegude toimepanemine. Ohtlikkus ei tugine ainult faktil, et nad korduvalt kahjustavad teisi inimesi, vaid selles, et nad ründavad teisi. Julgestusvangistuse kohaldamine on õigustatud üksnes juhtudel, kui toimepandud teod kujutavad endast õigusrahu olulist rikkumist.

Eelnevat illustreerib Saksamaa statistika, mille kohaselt moodustavad julgestusvangistuses olijatest umbes poole (50,2%) seksuaalkurjategijad. Sellele järgneva grupi moodustavad 18,7 protsendiga röövimine, väljapressimine ja röövkallaletung mootorsõiduki juhile, 8,2 % moodustavad eluvastased kuriteod.

Ainult formaalsete kriteeriumide alusel ei ole siiski võimalik otsustada, kas konkreetsel juhul on julgestusvangistuse kohaldamine põhjendatud. On selge, et igäüks, kes on pannud toime teo, mis kuulub küll n.ö raskete ja ohtlike hulka, ei ole siiski automaatselt n.ö ohtlik kurjategija, kes edaspidigi selliseid tegusid toime paneb. Eriti ilmne on see juhul, kui julgestusvangistuse kohaldamine ei eelda varasemaid kuritegusid. Seegi, kui isik on pannud raskete hulka arvatud kuritegusid toime korduvalt, ei anna see veel automaatselt alust prognoosiks, et ta võib samalaadseid tegusid panna toime edaspidigi.

Selle üle otsustamine, kas konkreetne isik on ohtlik, põhinebki materiaalsel kriteeriumidel. Kui eelnevalt võrldesin julgestusvangistust psühhiaatrilise sundraviga, siis siinkohal võib näha tuntavaid erinevusi nende kahe instituudi vahel. Kui psühhiaatrilise sundravi puhul on olemas suhteliselt kindlad kriteeriumid ohuprognooosi tegemiseks, siis julgestusvangistuse puhul võrreldavaid kriteeriume võtta ei ole. Kriteeriumiks, mille alusel kohaldatakse julgestusvangistust, on isiku kalduvus kuritegude toimepanemisele. Kuidas aga mõõta seda kalduvust?

Hindamine, kas konkreetsel isikul on kalduvus uute tegude toimepanemiseks või mitte, on juba faktiküsimus ning seda ei saa enam lahendada seadusandja, vaid kohus. Küsimus ongi selles, kui selgelt on võimalik lahti mõtestada see, mis see kalduvus on. On väidetud, et Saksamaal senini selged kriteeriumid puuduvad. Siingi tuleb arvestada varem toimepandud tegusid, kuid enam mitte ainult nende hulka, vaid ka asjaolusid. Kalduvust kuritegude toimepanemisele iseloomustab see, et kuriteod moodustavad väljakujunenud käitumismustri, mis säilib hoolimata korduvatest karistustest. Kui varasemad teod on olnud tingitud juhuslikest asjaoludest, tuleks ilmselt reeglina kalduvust eitada. Sedagi siiski mitte alati - kui isikul on varasemad karistused vägivallasüütegude eest, mis ta on toime pannud tekkinud konfliktide tulemusel ja isik ongi konfliktse ning impulsiivse iseloomuga, saab ikkagi rääkida välja kujunenud käitumismustrist.

Teise poole materiaalistest kriteeriumidest moodustab ohuproгноos. Kuna see tugineb suuresti eelnevalt mainitud kalduvusel, on kaksikjaotust kritiseeritud ka väites, et tegelikult need omavahel lahutatavad ei ole. Peamiseks kriitika objektiks on siiski progноosi ebakindlus. Kriitika aluseks on väide, et progноosi ebakindlusest tulenevalt hoitakse kinni ka inimesi, kes tegelikult ei oleks uusi kuritegusid toime pannud. Samas jätab kriitika tähelepanuta selle, et tegemist ongi ohuproгноosiga. Hinnang, et isik on ohtlik, tähendab väidet kehtiva seisundi, mitte aga konkreetse tagajärje kohta. N. Morris on seda illustreerinud argumendiga, et lõhkemata pomm on ohtlik ka juhul, kui ta jääbki lõhkemata. Tulles tagasi paralleeli juurde psühhiaatrilise sundraviga, siis ka seal ei tähista ju isiku ohtlikkus täielikku kindlust selles, et isik ravi saamata paneks toime uusi süütegusid.

Probleemina on välja toodud seda, et julgestusvangistuse tähtaeg ei ole üheselt kindlaksmääratav ning see toob isiku jaoks kaasa ebaselguse oma saatuse suhtes. Tulenevalt sellest, et julgestusvangistust kohaldatakse isikust tuleneva ohu tõttu, on see paratamatu. Ei ole alust arvata, et isiku täiendav kindla tähtajaga kinnipidamine pärast karistuse ärakandmist muudaks tema hoiakuid. Sellisel juhul eemalduks julgestusvangistus isiku ohtlikkuse kriteeriumist ning tekiks küsimus, milles seisneb karistusena mõistetud vangistuse ja julgestusvangistuse olemuslik erinevus. Õiguskindlust aitaks siiski tagada see, kui teatud tähtaja järel toimuks regulaarne kohtulik kontroll, kas julgestusvangistuse edasine kohaldamine on põhjendatud.

Viimaseks momendiks, millel tahaksin peatuda, on asjaolu, et Vabariigi Valitsuse tegevusprogrammis ja justiitsministeeriumi tööplaanis on lähteülesandena püstitatud vaid julgestusvangistuse kehtestamine, mainimata teisi võimalikke isiku parandamisele ja ühiskonna julgeoleku tagamisele suunatud meetmeid. Selline lähenemine võib olla põhjendatud. Seda juhul, kui lähtuda arusaamast, et seni kasutatava süsteemi hülgamine on vajalik üksnes erandjuhtudel, eriti ohtlike kurjategijate puhul ning neist lähtuva ohu tõrjumiseks on vajalik just julgestusvangistus. Kirjeldatud lähenemine eeldab julgestusvangistusele aga eriti rangete ja täpsete nõuete kehtestamist. Kui puuduvad muud ohu tõrjele suunatud meetmed, võib lödvemate reeglite puhul tekkida kiusatus kohaldada julgestusvangistust kergekäeliselt. See tähendaks aga juba liikumist alale, kus oleksid kasutatavad teised, isiku põhiõigusi vähem riivavad meetmed. Näiteks võiks tulla kõne alla isiku allutamise käitumiskontrollile või elektroonilisele valvele, mida praegu kohaldatakse karistusest tingimisi vabastamise korral.

Praegu on kriminaalhooldusalusteks

- tingimisi karistatud – isik, kelle suhtes kohaldatakse 18–36-kuulist katseaga;
- vanglast enne karistusaja lõppemist vabanenud – isik, kes on enne vangistustähtaja lõppemist vabastatud ning kelle suhtes kohaldatakse katseaga kandmata karistusaja ulatuses, kuid mitte lühemalt kui 1 aasta

Samas isiku puhul, keda ei ole enne karistusaja lõppemist vanglast vabastatud, on ohuprognosis eelnevasse kahte gruppi kuuluvate isikutega võrreldes suurem. Tema puhul on seega veelgi olulisem see, et ta oleks allutatud järelevalvele.

Lahendamist vajavaks probleemiks kriminaalhoolduse kohaldamisel pärast karistuse ärakandmist on selle nõuete järgimise tagamine. Teisisõnu tuleb lahendada küsimus, mis oleks see sanktsioon, mis järgneks kontrollinõuete mittetäitmisele – kas oleks põhjendatud nt julgestusvangistuse kohaldamine?

Kokkuvõte

Nõustudes vajadusega kaitsta ühiskonda ohtlike harjumuskurjategijate eest, on minu hinnangul keskne küsimus see, kuhu tõmmata piir, millest alates julgestusvangistuse kohaldamine nii üldises plaanis kui igal üksikjuhtumil põhjendatud on. Julgestusvangistuse instituudi väljakujundamisel, kohaldamisel ja täideviimisel on äärmiselt oluline proportsionaalsuse põhimõttest jäigalt kinni pidada, sest vaid nii saab tagada julgestusvangistuse kui instituudi aktsepteeritavuse.

Ettekande koostamisel on tuginetud järgmisele kirjandusele:

1. R. A. Duff. Dangerousness and Citizenship: in *Fundamentals of Sentencing Theory*. Oxford 1998. P. 141-164
2. H. Düx. Sexualstraftaten und vorheriger TrefferSicherungsverwahrungnächster Treffer - Abschied vom rechtsstaatlichen Strafverfahren? *ZRP III 2006*. S. 82-85
3. M. Ernits jt. Karistusseadustiku üldosa eelnõu. eelnõu lähtealused ja põhjendus. Tallinn-Tartu-Kiel 1999
4. J.Sootak. Karistusõiguse alused. Tallinn 2003
5. J. Sootak. Mida teha, kui isiku ohtlikkus on süüst suurem. *Juridica VIII 2006*. Lk. 519-529
6. J. Sootak. Sanktsiooniõigus. Tallinn 2007
7. W. Stree: *Schönke/Schröder*. 27. Aufl. 2006. § 66
8. T. Ullenbruch; *Münchener Kommentar zum StGB*, Band 2/1, 1. Auflage 2005. § 66
9. F. Streng. Strafrechtliche Sanktionen. Die Strafzumessung und ihre Grundlagen. 2. Aufl. Stuttgart 2002